

(ознакомительный фрагмент)

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ

УДК 808.2-318 + 802.0-318

Аляхновіч Юлія Мікалаеўна

**ТЭМПАРАЛЬНАЯ ЛЕКСІКА Ў БЕЛАРУСКІХ
І АНГЛІЙСКІХ ФРАЗЕЛАГІЗМАХ
(ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ)**

Аўтарэферат дысэртацыі
на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук
па спецыяльнасцях 10.02.01 – беларуская мова, 10.02.04 –
германскія мовы (англійская мова)

Мінск 2006

Работа выканана ў Беларускім дзяржаўным універсітэце

Навуковы кіраўнік –

Прыгодзіч Мікалай Рыгоровіч, доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Афіцыйныя апааненты:

Русак Валянціна Паўлаўна, доктар філалагічных навук, загадчык аддзела сучаснай беларускай мовы ДНУ "Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі"

Коршук Алена Уладзіміраўна, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры англійскай мовы і маўленчай камунікацыі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Апапіруючая арганізацыя –

УА "Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка"

Абарона дысертцыі адбудзецца «19» студзеня 2006 г. у 16 гадзін на пасяджэнні савета па абароне дысертцый Д 02.01.11 у Беларускім дзяржаўным універсітэце (220050, г. Мінск, вул. К. Маркса, 31, аўд. 62, тэлефон вучонага сакратара 209-55-58).

З дысертцыяй можна азнаёміцца ў Фундаментальнай бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтарэферат разасланы «15» *с.ч.ж.н.я.* 2006 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертцый
доктар філалагічных навук

І.Э. Ратнікава

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Связь работы з буйнымі навуковымі праграмамі

Дысертация выканана на кафедры гісторыі беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў межах навукова-даследчай тэмы “Беларуская мова на розных этапах яе развіцця: сінхронны і дыяхронны аспекты” (нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20012495), што праводзілася на працягу 2001-2005 гг.

Мэта і задачы даследавання

Мэтай дадзенай працы з’яўляецца выяўленне культурнай спецыфікі ўспрымання часу, зафіксаванай у семантычным складзе беларускіх і англійскіх тэмпаральных лексем як кампанентаў фразеалагізмаў. Для дасягнення пастаўленай мэты неабходна было вырашыць наступныя задачы:

- даць агульную характарыстыку ўзаемадзеяння мовы і культуры; акрэсліць шляхі перадачы культурнай інфармацыі ў змесе лексічных і фразеалагічных адзінак;
- вызначыць метадалагічную базу і этапы лінгвакультуралагічнага даследавання лексікі ў складзе фразеалагічных адзінак;
- выявіць з найбольшай паўнатай беларускія і англійскія фразеалагічныя адзінкі з тэмпаральнымі лексемамі ў складзе і правесці іх класіфікацыю;
- вызначыць частотнасць і спецыфіку ўжывання тэмпаральнай лексікі розных тэматычных груп у складзе беларускіх і англійскіх фразеалагічных адзінак;
- устанавіць ізаморфны набор элементарных семантычных прымет тэмпаральных лексем беларускай і англійскай моў даследуемай тэматычнай групы, а таксама вызначыць індывідуальныя кампанентныя наборы для лексем у межах пэўных тэматычных падгруп;
- выявіць агульнае і адрознае ва ўнутранай форме адпаведных тэмпаральных лексем беларускай і англійскай моў;
- вызначыць аб’ём актывізацыі для кожнага семантычнага кампанента ў структуры адпаведных лексем і каэфіцыент семантычнай блізкасці паміж імі;
- выявіць агульныя і дыферэнцыяльныя асаблівасці ўспрымання часу носбітамі беларускай і англійскай моў.

Асноўныя палажэнні дысертцыі, якія выносяцца на абарону

1. У кампанентны склад беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў уваходзяць тыя з вядомых тэмпаральных лексем, якія характарызуюцца высокай частотнасцю, працяглым функцыянаваннем у мове, складанай

семантычнай структурай і суаднесенасцю з важным для жыццядзейнасці чалавека працэсам ці аб'ектам.

2. Выяўленне семантычных адрозненняў паміж моўнымі малюнкамі свету становіцца больш дакладным і структураваным, калі праводзіцца на аснове агульнага паказальніка – ізаморфнага набору элементарных семантычных прымет.

3. Моўныя малонкі ўспрымання часу ў беларускай і англійскай мовах у цэлым не маюць значных адрозненняў. Дамінантнымі семантычнымі прыметамі тэмпаральнасці ў беларускай мове выступаюць 'дыскрэтнасць', 'вымяральнасць', 'перыяд, у які адбываецца што-н.', 'аб'ектыўнасць', 'цыклічнасць', у англійскай мове – 'дыскрэтнасць', 'перыяд, у які адбываецца што-н.', 'вымяральнасць', 'аб'ектыўнасць', 'суб'ектыўнасць'. Найбольшы ізамарфізм назіраецца на ўзроўні адчування часу як спрыяльнага ці неспрыяльнага.

4. Семантычныя палі беларускіх і англійскіх тэмпаральных лексем у асноўным складаюцца з ізаморфнага набору семантычных прымет часу. Аднак аб'ём актывізацыі адных і тых жа тэмпаральных ссм у малюнках свету і значэннях лексем англійскай і беларускай моў можа вар'іравацца.

5. Перавага тых ці іншых семантычных адзінак у моўным малюнку свету адлюстроўвае спецыфіку кагнітыўнай сістэмы носьбітаў мовы, якая ствараецца 1) уздзеяннем знешніх умоў (прыроднае асяроддзе, палітычны лад, эканамічнае развіццё, міфалага-фальклорныя традыцыі), 2) уздзеяннем унутраных, ментальных фактараў, ці абумоўленасцю чалавечага ўспрымання "словам" як ментальнай структурай, калі генетычная памяць грамадства захоўвае першаасновы семантыкі лексічнай адзінкі, якая арганізуе пазасвадомаснае разуменне і ўздзейнічае на напрамак семантычнай дэрывацыі.

Асабісты ўклад суіскальніка

Дысертацыя з'яўляецца самастойным аўтарскім даследаваннем, асноўныя палажэнні і вынікі якога грунтуюцца на ўласных назіраннях і распрацоўках, аналізе асабіста сабранага і сістэматызаванага фактычнага матэрыялу.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі

Асноўныя палажэнні і вынікі даследавання ў выглядзе навуковых дакладаў і паведамленняў атрымалі апрабацыю на васьмі міжнародных і рэгіянальных канферэнцыях: "Наша класіка: традыцыі, наватарства, яе сучасная інтэрпрэтацыя ў школе" (Брэст, 23-24 снежня 2002г.), "Hungaro-Baltoslavica" (Будапешт, 2002г.) "Аktуальныя праблемы функцыянавання і развіцця лексікі славянскіх моў", прысвечанай 60-годдзю Мазырскага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта імя І.П. Шамякіна (Мазыр, 7-8 кастрычніка 2004г.); "Мовы Вялікага Княства Літоўскага" (Брэст,

18-19 мая 2004г.); “Вопросы германской филологии и методические инновации в обучении и воспитании” (Брест, 25 сакавіка 2005г.); “Национально-культурный компонент в тексте и языке» (Мінск, 7-9 красавіка 2005г.); “Літаратура – Мова – Культура” (да 80-годдзя В. Быкава) (Мінск, 18-19 чэрвеня 2004г.); “Пісьменнік – мова – стыль” (Мінск, 29-30 верасня 2005г.).

Апублікаванасць вынікаў

Вынікі дысертацыйнага даследавання адлюстраваны ў 13 публікацыях, у тым ліку 3 артыкулах у рэцэнзаваных выданнях агульным аб'ёмам 1,2 аўтарскія аркушы, 2 публікацыях у навуковых зборніках і 8 дакладах і матэрыялах міжнародных і рэгіянальных навуковых канферэнцый агульным аб'ёмам 2,2 аўтарскія аркушы.

Структура і аб'ём дысертацыі

Дысертацыйнае даследаванне складаецца з уводзінаў, агульнай характарыстыкі работы, трох глаў, заключэння, спісу выкарыстанай літаратуры (226 найменняў), крыніц фактычнага матэрыялу з агульнапрынятымі скарачэннямі і спісу публікацый суіскальніка, дадаткаў (А – спіс беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў з тэмпаральнымі найменнямі, Б – паказальнік прааналізаваных у рабоце беларускіх і англійскіх тэмпаральных лексем).

Агульны аб'ём даследавання – 148 старонак, з якіх тэкст непасрэдна дысертацыі займае 106 старонак (пры гэтым падаецца 8 малюнкаў і 9 табліц).

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ

Ва ўводзінах і агульнай характарыстыцы работы абгрунтоўваецца выбар тэмы дысертацыі і яе актуальнасць, фармулююцца мэты і задачы даследавання, асноўныя палажэнні, якія выносяцца на абарону, падаюцца звесткі пра апрацацыю вынікаў даследавання, яго структуру і аб'ём.

У першай главе дысертацыі “Лексічныя і фразеалагічныя адзінкі як крыніца культурнай інфармацыі” вызначаюцца асноўныя тэарэтычныя палажэнні даследавання, моўныя адзінкі і фразеалагізм у прыватнасці разглядаюцца як аб'екты лінгвакультуралагічнага аналізу.

У першым раздзеле асвятляюцца некаторыя палажэнні лінгвакультуралогіі як навукі аб узасмадзяянні мовы і культуры, супрацьпастаўляюцца структурная і антрапацэнтрчная парадыгмы вывучэння моўных з'яў і адзінак. У лінгвакультуралагічных даследаваннях мова перастае разглядацца як з'ява ў сабе, як закрытая сістэма, а

распрацоўцы спецсеміпараў па лінгвакультуралогіі, супастаўляльнай лінгвістыцы і інш., пры напісанні курсавых і дыпломных работ, а таксама на занятках па лінгвакраізнаўстве.

Метадалагічная парадыгма, што выкарыстоўвалася ў даследаванні, можа знайсці прымяненне ў іншых работах, прысвечаных вызначэнню і супастаўленню моўных малюнкаў свету на матэрыяле лексікі і фразеалогіі роднасных і няроднасных моў.

СПІС АПУБЛІКАВАННЫХ ПРАЦ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Арткыкулы ў часопісах

1. **Аляхновіч, Ю.М.** Семантыка тэмпаральных найменшаў у фразеалагізмах беларускай і англійскай моў / Ю.М. Аляхновіч // *Studia Russica*, т. XXII. – Budapest, 2005. – С. 179 – 185.
2. **Аляхновіч, Ю.М.** Семантычная структура лексем *час і time* па дадзеных беларускай і англійскай фразеалогіі / Ю.М. Аляхновіч // *Веснік Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка.* – 2005. – №1. – С. 66 – 70.
3. **Аляхновіч, Ю.М.** Фразеалагізм як аб'ект лінгвакультуралагічнага аналізу / Ю.М. Аляхновіч // *Веснік Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка.* – 2006. – №1. – С. 106 – 111.
4. **Аляхновіч, Ю.М.** Дні тыдня ў англійскіх і беларускіх фразеалагізмах / Ю.М. Аляхновіч // *Роднае слова.* – 2006. – № 6. – С. 81 – 82.
5. **Аляхновіч, Ю.М.** Аб семантычным статусе кампанентаў фразеалагічных адзінак / Ю.М. Аляхновіч // *Веснік Брэсцкага дзярж. ун-та ім. А.С.Пушкіна.* – 2006. – № 1 (4). – С. 71 – 76.

Публікацыі ў зборніках навуковых арткыкулаў

6. **Аляхновіч, Ю.М.** Дамінантныя адзінкі са значэннем часу ў арыгінале і перакладзе на англійскую мову аповесці «Знак бяды» / Ю.М. Аляхновіч // *Да 80-годдзя народнага пісьменніка Беларусі Васіля Бякава: зборнік навук. арт. / Беларус. дзярж. ун-т; рэдкал.: Л.В. Алейнік, З.І.Бадзевіч, У.В. Рагойша; пад. аг. рэд. Л.Дз. Сіньковай.* – Мінск, 2005. – С. 160 – 165.
7. **Аляхновіч, Ю.М.** Сістэма часаабазначэння ў беларускай і англійскай мовах (на матэрыяле фразеалогіі) / Ю.М. Аляхновіч // *Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі: зб. навук. арт. / Брэсцкі дзярж. ун-т імя А.С.Пушкіна; пад. навук. рэд. Г.М.Малажай.* – Брэст, 2005. – С. 3 – 8.

Матэрыялы і тэзісы канферэнцый

8. **Аляхновіч, Ю.М.** Лінгвакультуралагічны змест некаторых лексічных і фразеалагічных адзінак (да пытання беларускаангламоўнай тыпалогіі) / Ю.М. Аляхновіч // *Hungaro-Baltoslavika.* – Budapest, 2000. С. 39 – 41.
9. **Аляхновіч, Ю.М.** Лінгвакультуралагічны змест ФА з кампанентам «камень» у творах Я.Коласа / Ю.М. Аляхновіч // *Наша класіка: традыцыі, наватарства, яе сучасная інтэрпрэтацыя ў ВНУ і школе: матэрыялы рэспубліканскай навук. канф., Брэст, 23-24 снежня 2002 г.: у 2-х ч. / Брэсцкі дзярж. ун-т імя А.С.Пушкіна.* – Брэст, 2003. – Ч. 2. – С. 12 – 16.

10. **Аляхновіч, Ю.М.** Семантычная напоўненасць слова «дзень» у беларускай і англійскай мовах (на матэрыяле фразеалогіі) / Ю.М. Аляхновіч // Актуальныя праблемы функцыянавання і развіцця лексікі славянскіх моў: матэрыялы Міжнароднай навук. канф., прысвечанай 60-годдзю Мазырскага дзярж. пед. ун-та, Мазыр, 7-8 кастр. 2004г. / Мазырскага дзярж. пед. ун-та. – Мазыр, 2004. – С. 209 – 211.
11. **Аляхновіч, Ю.М.** Асноўныя найменні перыядаў дня і ночы ў беларускай і англійскай фразеалогіі / Ю.М. Аляхновіч // Мовы Вялікага Княства Літоўскага: матэрыялы IV Міжнар. навук. канф., Брэст, 18-19 мая 2004 г. / Брэсцкі дзярж. ун-т імя А.С.Пушкіна; пад. агул. рэд. М.М. Аляхновіча. – Брэст, 2005. – С. 67 – 68.
12. **Аляхновіч, Ю.М.** Семантычная структура лексем *гадзіна/hour* у беларускай і англійскай фразеалогіі / Ю.М. Аляхновіч // Вопросы германской филологии и методической инновации в обучении и воспитании: материалы IX респуб. науч. практ. конф., Брест, 25 марта 2005 г. / Брестский гос. ун-т им. А.С.Пушкина; редкол.: А.Н.Гарбалев [и др.]. – Брест, 2005. – С. 27 – 30.
13. **Аляхновіч, Ю.М.** Тэмпаральныя канцэпты беларускай мовы / Ю.М. Аляхновіч // Нацыянальна-культурны компонент у тэксце і мове: матэрыялы докл. III Міжнароднага навук. канф. пад эгідай МАПРЯЛ. Мінск, 7-9 апр. 2005 г.: у 3 ч. / Ч. 3 / МГЛУ; отв. рэдактары. А.В. Зубов, С.М. Прохорова. – Мінск, 2005. – С. 169 – 171.

РЭЗІЮМЕ

Аляхновіч Юлія Мікалаеўна

**Тэмпаральная лексіка ў беларускіх і англійскіх фразеалагізмах
(лінгвакультуралагічны аспект)**

Ключавыя словы: тэмпаральная лексіка, лінгвакультуралогія, лексіка-семантычнае поле, значэнне, сема, культура, кампанент фразеалагічнай адзінкі.

Аб'ектам даследавання з'яўляецца семантыка, сінтагматыка і частотнасць ужывання тэмпаральнай лексікі ў беларускіх і англійскіх фразеалагізмах. **Прадмет даследавання** – моўны малюнак свету носьбітаў беларускай і англійскай моў у аспекце ўспрымання часу.

Мэта даследавання - выявіць культурную спецыфіку ўспрымання часу, зафіксаваную ў семантычным складзе беларускіх і англійскіх тэмпаральных лексем як кампанентаў фразеалагізмаў.

Метады даследавання: параўнальна-супастаўляльны метады, кампанентны аналіз на аснове лексіка-фразеалагічнай ідэнтыфікацыі і фразеалагічнай аплікацыі, аналіз дэфініцый і этымалогіі, элементы колькасна-статыстычнага аналізу.

Навуковая навізна. Упершыню ў беларускім мовазнаўстве праведзена комплекснае даследаванне тэмпаральнай лексікі з лінгвакультуралагічных пазіцый, вызначаны рэестр тэмпаральных лексем, якія ўжываюцца як кампаненты ў складзе беларускіх і англійскіх фразеалагізмаў, падабраны ізаморфны набор элементарных семантычных прымет тэмпаральнасці для беларускай і англійскай моў. Праведзена інтэграцыя метадалагічнай базы для супастаўляльнага вывучэння фрагментаў малюнкаў свету дзвюх моў на аснове лексічнай семантыкі. У даследаванні вызначаецца частотнасць ужывання тэмпаральнай лексікі розных тэматычных груп у складзе беларускіх і англійскіх фразеалагічных адзінак і яе семантычныя асаблівасці, пры гэтым раскрываюцца універсальныя і ідэаэтычныя тэндэнцыі часаўспрымання ў беларускай і англійскай мовах.

Навуковая значнасць. Вынікі даследавання маюць значэнне для далейшых распрацовак у галіне вызначэння (і супастаўлення) моўных малюнкаў свету на матэрыяле лексікі і фразеалогіі роднасных і няроднасных моў, яны знойдуць прымяненне ў тэорыі і практыцы перакладу, у лексікаграфіі, на занятках па лінгвакраіназнаўстве.

РЕЗЮМЕ

Олехнович Юлия Николаевна

**Темпоральная лексика в белорусских и английских фразеологизмах
(лингвокультурологический аспект)**

Ключевые слова: темпоральная лексика, лингвокультурология, лексико-семантическое поле, значение, сема, компонент фразеологической единицы.

Объектом исследования является семантика, синтагматика и частотность использования темпоральной лексики в белорусских и английских фразеологизмах. **Предмет исследования** – картина мира белорусского и английского языков в аспекте восприятия времени.

Цель исследования - выделить культурную специфику восприятия времени, зафиксированную в семантическом составе белорусских и английских темпоральных лексем как компонентов фразеологизмов.

Методы исследования: сравнительно-сопоставительный метод, компонентный анализ на основе лексико-фразеологической идентификации и фразеологической аппликации, анализ дефиниций и этимологии, элементы количественно-статистического анализа.

Научная новизна. Впервые в белорусском языкознании проведено комплексное исследование темпоральной лексики с лингвокультурологических позиций, определен реестр темпоральных лексем, которые встречаются как компоненты в составе белорусских и английских фразеологизмов, подобран изоморфный набор элементарных семантических признаков темпоральности для белорусского и английского языков. Проведена интеграция методологической базы для сопоставительного изучения фрагментов картин мира двух языков на основе лексической семантики. В исследовании определяется частотность использования темпоральной лексики разных тематических групп в составе белорусских и английских фразеологизмов и ее семантические особенности, при этом раскрываются универсальные и идеоэтнические тенденции восприятия времени в белорусском и английском языках.

Научная значимость. Результаты исследования могут быть использованы в дальнейших разработках в области описания (и сопоставления) языковых картин мира на материале лексики и фразеологии родственных и неродственных языков, они также найдут применение в теории и практике перевода, в лексикографии, на занятиях по лингвострановедению.

SUMMURY

Aliakhnovich Yulia Mikalayevna

**Temporal Lexics in Belorussian and English Idioms
(Linguaculturological Aspect)**

Key words: temporal lexics, linguoculturology, lexico-semantic field, meaning, seme, a component of an idiom.

The object of the research is semantics, syntagmatics and frequency of temporal lexics in Belorussian and English idioms. **The subject of the study** – time-perception aspect of the language picture of the world the Belorussian and English speakers possess.

The aim of the research is to explicit the cultural specifics of time-perception, imprinted in the semantic content of the temporal lexemes as the components of Belorussian and English idioms.

The research methods: the comparative-contrastive method, the componential analysis based on the lexico-idiomatic identification and idiomatic application, the analysis of definitions and etymology, the elements of the quantitative analysis.

Scientific novelty. For the first time in Belorussian linguistics the complex research of temporal lexics on the basis of the linguoculturology has been carried out, the list of the temporal lexemes that are used as components of Belorussian and English idioms is specified, the isomorphic set of elementary temporal semes for the Belorussian and English are outlined. The integration of the methodological base for comparative study of different languages' pictures of the world by the research of lexical semantics has been conducted. The frequency with which the temporal components are used in Belorussian and English idioms as well as their semantic peculiarities are traced out, alongside the universal and idioethnical tendencies in time-perception are uncovered.

Scientific significance of the results obtained: they can be used for further investigation in the field of describing and comparing pictures of the world on the lexical and idiomatic material of relative and non-relative languages, they also can be used in the theory and practice of translating, in lexicography while compiling different kinds of dictionaries, in giving courses of studies on linguoculturology, comparative linguistics and others.

